

Ekonomporträttet: Jacob Lundell (1813–1852)

Under åren runt 1800-talets mitt genomgick det svenska samhället stora ekonomiska, sociala och politiska förändringar. Många fruktade att samhällsförändringarna ledde i fel riktning. Men det fanns också de som insåg vilka positiva krafter som satts i rörelse. Jacob Lundell var en av dessa. Han var professor i nationalekonomi vid Lunds universitet under åren 1844–1852 och utmärkte sig som en radikal liberal med starkt socialt patos.

Jacob Lundell tillhör skaran av oförtjänt bortglömda ekonomer. Han föddes i Jönköping 1813 och var av sk ”enkelt” ursprung. Pappan var slaktare, men dog mycket tidigt. Lundell var emellertid så lyckligt lottad att han kunde studera vidare. Han läste vid Växjö gymnasium och kom som student till Uppsala 1830. Ekonomi studerades vid den här tiden vid juridiska fakulteten. 1840 tog Lundell sin jur kand. Efter olika juridiska förordnanden kom han till Lunds universitet 1841 och blev docent i ”ekonomisk och kameral lagfarenhet”. Redan 1842 – bara 29 år

gammal – fick han den lediga professorsstolen i ”administrativ rätt och nationalekonomi”. Juridiska fakulteten i Lund innehade fyra professorsstolar, varav således en var i nationalekonomi. Jacob Lundell hade professuren fram till sin bortgång 1852. Han blev bara 39 år gammal och dog enligt källorna i en ”smärtsam kräftartad sjukdom”. De sista åren var han tjänstledig och inlagd vid Köpenhamns hospital.¹

Lundells insatser som nationalekonom måste ses i ljuset av de stora samhällsförändringarna vid 1800-talets mitt. Skiftesrörelsen och nyodlingsverksamheten inom jordbruket skapade förutsättningar för en stadig produktionstillväxt, en ökad marknadsproduktion och en omfattande export av svenskt spannmål. Effektiviseringarna inom jordbruket bidrog till en inkomstspridning och köpkraftsökning som i sin tur stimulerade den industriella varutillverkningen. Äldre lagar som stod i vägen för en öppen arbetsmarknad avskaffades. Uppluckringen av det sk försvarslöshets-systemet, genom den nya stadgan 1846,

JONAS OLOFSSON är verksam som forskare vid ekonomisk-historiska institutionen vid Lunds universitet och som ekonom vid Vänsterpartiets riksdagskansli. I januari i år disputerade han på en avhandling om äldre arbetslöshetspolitik: ”Arbetslöshetsfrågan i historisk belysning. En diskussion om arbetslöshet och social politik i Sverige 1830–1920”. Olofssons forskning har i huvudsak varit inriktad på ”den svenska modellen”, dess framväxt och sentida problem.

¹ Tyvärr finns det inte mycket biografisk information om Jacob Lundell. Jag har hittat några spridda uppgifter i tre publikationer: för det första Weibull & Tegnér [1868], för det andra Lundin [1882] och för det tredje Sjöström [1922].

innebar i praktiken att det lagstadgade arbetstvånget avskaffades. Människor kunde söka nya försörjningsmöjligheter utan att hotas av arbetstvång och straffarbete. Ofrivillig arbetslöshet avkriminaliserades och blev i stället föremål för samhälleliga hjälpinsatser i form av nödhjulsarbeten och allmänna arbeten. Fattigvårdsreformerna – bl a de nya förordningarna 1847 och 1853 – ledde till att den sk hemortsrätten avskaffades. Kommunerna fick inte längre hindra fattiga människor att flytta över sockengränserna. Fattigvården skulle utformas i enlighet med ett nationellt regelverk, både vad gällde understödsformer och skattefinansiering. Parallellt med dessa reformer genomfördes den första stora näringsfrihetsreformen 1846. De gamla skråregleringarna inom hantverket avskaffades och det blev lättare att starta industriell verksamhet.

De ekonomiska och politiska förändringarna samverkade och resulterade från och med 1800-talets mitt i en varaktig ökning av den ekonomiska tillväxten.² De institutionella förändringarna skapade också gynnsamma förutsättningar för den snabba industriella expansionen under andra hälften av 1800-talet. Även de potentiellt negativa effekterna av den sociala differentieringen neutraliserades. Den stora efterfrågan på arbetskraft och den relativt jämna inkomstfördelningen gjorde att befolkningsökningen blev en positiv faktor som stimulerade till ytterligare investeringar, till ökad produktion och högre tillväxt.

De politiska och ekonomiska debatterna vid 1800-talets mitt handlade i stor utsträckning om uppbrottet från det gamla samhället, från medeltida och merkantilistiska regleringar. Men många fruktade den nya ekonomiska och sociala friheten. Inflytelserika socialkonservativa debattörer argumenterade för att staten borde ta ett fastare grepp om ekonomin. Den stora skaran lönearbetsberoende människor uppfattades som hotfull och de nya ”kapitalisterna” väckte inte sällan förakt. Men

det fanns naturligtvis också många som bejakade den nya tiden och anade vilka enorma krafter som satts i rörelse. Jacob Lundell var en av dessa.

Förhållandet mellan stat och marknad

I likhet med de klassiska ekonomerna menade Lundell att nationalekonomi inte bara handlade om resursallokering, utbildning och ekonomisk effektivitet i snävare mening, utan också om institutionell förändring, om politik och moral. Hans författarskap spänner därför över breda fält. Men samtidigt handlade nästan allt han skrev – på ett eller annat sätt – om de svåra politiska avvägningarna mellan offentlig verksamhet och fri marknadskonkurrens.

I ett arbete från 1842 diskuterade Lundell ”allmogens dagsverksskyldighet”.³ En betydande del av statens skatteuttag hade fortfarande formen av tvångsmässigt utkrävda arbetsprestationer, framför allt vid väg- och brobyggen. Lundell menade att detta system bidrog till en högst orättvis skattebelastning. Det stred mot ”grundsatsen om de allmänna bördornas lika fördelning”. Han förespråkade i stället ett skattesystem där stat och kommuner taxerade ut sina skatter i pengar, och där enskilda betalade skatt i relation till sin ”förmåga” och ”förmögenhet”. Lundell förmodade också att utvecklingen skulle gå i den riktningen. Den allt mer förfinade arbetsdelningen skulle bidra till en större andel permanent statligt och kommunalt sysselsatta, som ”företrädesvis använder sina krafter till offentliga inrättningar” och som får sina inkomster via de övriga medborgarnas skattebetalningar.

I sina föreläsningar om den svenska ”politi-rätten” kom Lundell också in på övergripande frågor om statens roll i sam-

² Schön [1994].

³ Lundell [1842].

hället. I en föreläsning från 1846 heter det, att "liksom enskilda ej får göra sina egoistiska strävanden gällande framför det allmännas, så får ej heller det allmänna åsidosätta eller undertrycka enskildas intressen". Statens främsta uppgift var att underlätta och stödja individernas utveckling, såväl vad gällde personliga anlag som social och ekonomisk status. Även i sina föreläsningar och skrifter om näringsfriheten återkom Lundell till detta tema: "Först då individens bemödanden visat sig otillräckliga, är det tid att offentliga åtgärder vidtagas". I sentida nationalekonomi brukar samma tankegång återges med andra ord: statliga insatser är motiverade om den samhälleliga eller sociala nyttan av en viss åtgärd överstiger den privata eller företagsekonomiska nyttan. Det fanns emellertid ett stort problem. Politiken måste hela tiden anpassas till näringslivets nya förutsättningar. Men det stelbenta politiska systemet förhindrade en naturlig anpassning. Resultatet blev att "näringsarnas fortbildning sker hastigare än lagstiftningen", något som i sin tur hämmade den ekonomiska utvecklingen. Fortsatta ekonomiska framsteg förutsatte därför reformerade politiska institutioner. Lundells uppfattning motsvarades bl a av samtida krav på en representationsreform, dvs på en upplösning av ståndsriksdagen.

Diskussionen om statens roll och enskildas frihet berörde naturligtvis också fördelningpolitiska problem. I en liten bok om "åkerlagar" från 1841 diskuterade Lundell hur man skulle kunna uppnå en försoning mellan individuell frihet och det "allmännas bästa".⁴ Boken handlade följaktligen om äldre och samtida jordreformer i Europa. Men Lundells intresse var mer principiellt än historiskt. Social oro och politisk tumult hade i alla tider lett till önskemål om omfördelning av den odlade arealen. Lundell såg också positivt på utvecklingen bort från gamla feodala egendomsförhållanden, där jorden var knuten till börs- och ståndstillhörighet. Förutsättningen för ett effektivt jordbruk

var att "jordegendomens lagliga förvärvande lämnades öppen". Han kunde tänka sig att man ändrade i arvslagstiftningen, eftersom denna förhindrade framväxten av en marknad för jordbruksinvesteringar, och i flera länder bidrog till att "rikedom och makten" samlades "på en fåtalig jord-aristokratis" händer. Det kan samtidigt vara värt att notera att detta knappast gällde Sverige, där de självägande bönderna sedan en tid tillbaka samlat på sig allt större jordarealer, både genom nyodling och sk frälse- och skatteköp.

Bakom Lundells resonemang skymtar frågan om statens befogenheter att omfördela privat egendom. Lundell förespråkade politiska åtgärder som upphävde gamla feodala egendomsförhållanden och som bidrog till framväxten av marknadsekonomiska relationer i jordbruket. Men han avvisade samtidigt radikala jordreformer: "Sedan privategendomens helgd en gång blivit erkänd, så måste tanken på en allmän förmögenhetslikhet...för alltid övergivas; ty denna förutsätter ett beständigt tvång, som skulle förbjuda människor att fritt använda sina olika anlag och förmögenheter till egendoms förvärvande". Lundell var naturligtvis inte blind för de stora skillnaderna i inkomster och förmögenheter i samhället. Han menade visserligen att skillnaderna inte var större än tidigare, men samtidigt kunde de sociala problemen utgöra ett hinder för den ekonomiska utvecklingen. Ett folks materiella välstånd berodde nämligen inte bara på rikedomens "tillvaro och förökande, utan även på dess ändamålsenliga fördelning". Han hade i själva verket viss förståelse för "revolutionära riktningar" – framför allt i Frankrike och England – som lade större tonvikt vid "rikedomens fördelning än på dess produktion", och som dessutom ofta hävdade att fabriker och maskiner var skadliga eftersom de bidrog till överproduktion och arbetslöshet. Men den revolu-

⁴Lundell [1841].

tionära politiken var samtidigt djupt reaktionär och skulle bara göra ont värre. Lundell var utvecklingsoptimist. Den fria ekonomins successiva framsteg skulle bidra till välståndsspridning, d v s till att allt fler fick del av samhällets växande ekonomiska resurser.

Staten, marknaden och arbetslösheten

Lundells tilltro till marknadsekonomins utveckling blev särskilt tydlig i hans arbeten om fattigdom och arbetslöshet. Fattigdomen diskuterades mycket intensivt under 1840-talet. Från manchesterliberalt håll hävdades betydelsen av enskild välgörelighet och mindre statlig och kommunal fattigvård. Djupast sett berodde fattigdomen på individens ofullkomlighet, något som samhället inte kunde ta något ansvar för. Från socialistiskt håll hävdades tvärtom att fattigdomens utbredning berodde på kapitalismens framväxt och oregerliga marknader. I stället för kapitalism och fria marknader ville man ha långtgående förmögenhetsutjämning och kollektivt styrda företag.

I en artikel i Lundatidskriften *Studier, kritiker och notiser* från 1843 ifrågasatte Lundell tesen om den tilltagande fattigdomen i samhället, men förespråkade samtidigt mycket bestämt en offentlig fattigvård.⁵ Industrisystemet och avskaffandet av gamla medeltida och merkantilistiska regleringar i ekonomin hade inte gjort människor fattigare, tvärtom. De fattigare klasserna i samhället hade det oändligt mycket bättre ställt än tidigare. Den snabba produktionstillväxten skapade nya arbetstillfällen och försörjningsmöjligheter. De växande inkomsterna, förbättrade kommunikationerna och det utvidgade handelsutbytet bidrog till nya konsumtionsmönster och en rikare kultur. Den växande produktionen bidrog också till att samhället fick ”rikare tillgångar till lindrande av de fattigas nöd”. Staten och kommunerna hade helt andra möjligheter än ti-

digare att både lindra och förekomma fattigdom. Men den privata välgöreligheten var inget alternativ till en offentligt organiserad fattigvård. Välgöreligheten var för osäker och godtycklig. Den förmådde inte tillgodose behoven, varken de akuta eller varaktiga. Fattigdomen var enligt Lundell ett samhällsproblem, inte ett enskilt problem.

Även om Lundell menade att de ekonomiska framstegen höjt levnadsstandarden för det stora flertalet, betonade han samtidigt att ”de täta växlingarna i näringsväsendet utsatt de arbetande klasserna för flera, tidigare okända, våndor”. Det handlade emellertid inte så mycket om färre eller sämre försörjningskällor som om ”svårigheterna för mängden att i tid uppsöka och begagna dem som finnas”. I en mer omfattande bok om näringsfriheten från 1846 skulle han återkomma till dessa tankar.⁶ Den kapitalistiska ekonomin besatt vissa jämviktsskapande egenskaper som mildrade krisernas sociala konsekvenser. Överproduktion i en viss sektor av ekonomin ledde till minskad avsättning, lägre vinster och löner, vilket bidrog till att kapital och arbetskraft överfördes till mer lukrativa områden. Lägre priser skapade alltså dels förutsättningar för en överföring av produktionsfaktorer till nya expansiva tillverkningsområden, dels för en högre konsumtion, något som dämpade nedgången i de äldre tillverkningsgrenarna. Men dessa jämviktsskapande rörelser skedde inte tillräckligt snabbt och frik-

⁵ Tidskriften *Studier, kritiker och notiser* kom ut under åren 1840–1845. Lundell medverkade med ett par större artiklar, bl a en brett upplagd artikel om förhållandet mellan nationalekonomi och statistik. Han recenserade också en nytugåva av Carl Gustaf af Forsell [1833]. Lundell medverkade dessutom i *Eos*, en tidskrift som gavs ut i Uppsala åren 1839 och 1840 och skrev bl a en entusiastisk artikel om den schweiziske ekonomen och historikern Sismondi.

⁶ Lundell [1846].

tionsfritt. Kriser resulterade därför i arbetslöshet och fattigdom. Lundell menade att det inte gick att bestrida att ”konkurrensen, även då näringsfriheten är mest utbildad, kan tidtals bli allt för stor i vissa yrken och således medföra svåra lidanden för en stor del av den arbetande klassen”. De enskilda arbetarna hade inga möjligheter att självmant anpassa sig till förändringar i konsumtions- och produktionsmönster, för det krävdes både ekonomiska resurser och kunskaper. De statliga och kommunala insatserna borde därför inriktas på att underlätta arbetarnas anpassning till förändringar på arbetsmarknaden. Jacob Lundell förespråkade både utbildnings- och arbetsförmedlingsinsatser. Han tänkte sig en bredare arbetsförmedling, bl a för landsbygdsbefolkningen, och inte bara för enskilda hantverkare. I detta senare avseende var han tveklöst långt före sin tid. Kommuner började inrätta arbetsförmedlingar under 1800-talets sista år. I riksdagen kom frågan om offentliga arbetsförmedlingar upp först i samband med socialliberalen Edvard Wavrinsky's motioner från 1900-talets inledande år.

Jacob Lundell var en för sin tid mycket välorienterad och framsynt ekonom. De principiella problem som han behandlade har stort intresse än idag. Som hängiven liberal skilde sig Lundell också från mer framträdande samtida ekonomer, bl a från Carl Adolph Agardh som var socialkonservativ och i grunden misstrodde marknadsekonomin. De problem som Lundell skrev och föreläste om – framför allt om avvägningarna mellan offentlig verksamhet, statlig maktutövning och enskildas ekonomiska friheter – står fortfarande högt upp på den politiska dagordningen. Det gör att Jacob Lundells gamla föreläsningar och skrifter känns påtagligt aktuella. De förtjänar ett bättre öde än den historiska glömskan.

Referenser

- Forsell, C G af, [1833], *Statistik öfver Sverige*, Stockholm.
- Lundell, J, [1841], *Om åkerlagar*, Uppsala.
- Lundell, J, [1842], *Den svenska allmogens dagsverkskyldighet*, Lund.
- Lundell, J, [1844], *Näringsrätten*, föreläsningssanteckningar, Lunds universitetsbibliotek.
- Lundell, J, [1846], *Om handtverksskrån, näringsfrihet och arbetets organisation*, Lund.
- Lundell, J, [1846], *Svenska Politiska Rätten*, föreläsningssanteckningar, Lunds universitetsbibliotek.
- Lundin, A H, [1882], *Småländska nationen i Lund. Biografiska och genealogiska anteckningar*, Lund.
- Schön, L, [1994], *Omvandling och obalans*. Bilaga 3 till Långtidsutredningen 1995, Allmänna Förlaget, Stockholm.
- Sjöström, C, [1922], *Smålands nation i Lund 1668–1921*, Lund.
- Tidskriften *Eos*, [1839–40], Uppsala.
- Tidskriften *Studier, kritiker och notiser*, [1840–45], Lund.
- Weibull, M & Tegnér, E, [1868], *Lunds universitets historia 1668–1868*, andra delen, Lund.